

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА

У статті акцентується увага на методологічному та теоретичному аспектах розвитку особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій. Встановлено, що пізнання студентами-майбутніми фахівцями соціономічних професій себе й формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутнього фахівця, самоствердження та зміна самооцінки – усе це сприяє особистісному розвитку і професійному зростанню особистості студента, в основі якого лежить прагнення бути готовим і відповідальним за виконання професійних обов'язків. Розвиток особистості професіонала майбутнього фахівця соціономічних професій детермінує професійна діяльність, яка є і засобом формування суб'єкта діяльності та може стати потребою, ціллю, цінністю й сенсом життя.

Ключові слова: розвиток, особистість, професіонал, майбутні фахівці соціономічних професій, професійний розвиток особистості, саморегуляція, самовизначення, професійне становлення, професійна діяльність.

В статье акцентируется внимание на методологическом и теоретическом аспектах развития личности профессионала будущих специалистов социономических профессий. Установлено, что познание студентами-будущими специалистами социономических профессий себя и формирование на этой основе определенного отношения к себе как к будущему специалисту, самоутверждение и изменение самооценки – все это способствует личностному развитию и профессиональному росту личности студента, в основе которого лежит стремление быть готовым и ответственным за выполнение профессиональных обязанностей. Развитие личности профессионала будущего специалиста социономических профессий детерминирует профессиональная деятельность, которая является и средством формирования субъекта деятельности и может стать потребностью, целью, ценностью и смыслом жизни.

Ключевые слова: развитие, личность, профессионал, будущие специалисты социономических профессий, профессиональное развитие личности, саморегуляция, самоопределение, профессиональное становление, профессиональная деятельность.

Актуальність проблеми дослідження. Розвиток сучасного суспільного життя, потреби науково-технічного прогресу, що породжують необхідність у перегляді змісту професій, а з ними й відповідних вимог до людини, потребують і перегляду існуючої

практики формування професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій. Адже сьогодні в умовах інтенсивного наукового й соціально-економічного розвитку ринкових відносин суспільство і виробництво орієнтуються на перспективних спеціалістів, здатних вчасно, кваліфіковано та оперативно вирішувати професійні задачі. У зв'язку з цим у наш час все частіше постає питання необхідності поглибленого науково-психологічного обґрунтування психологічних засад становлення професіоналізму у майбутніх фахівців соціономічних професій різноманітних видів трудової діяльності та розробки надійних критеріїв професійної придатності людини до тих чи інших видів праці. Зазначена проблема не є новою, проте особливо на переломних етапах соціально-економічного розвитку суспільства, вона набуває особливої актуальності. Як відомо, така проблема на початку ХХ століття вже піднімалася психотехніками, однак, в силу певних обставин вона не отримала свого розвитку, у зв'язку з чим необхідна психологічна кваліфікація людини на рівні фундаментальних досліджень різноманітних видів професійної діяльності. Утвердження таких суспільних і особистісних цінностей, як «людина», «творчість», «духовність», «професіоналізм» визначається характером сучасних цивілізаційних процесів та зумовлює інтенсивне поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості всіх учасників психолого-педагогічного процесу, активізацію їх творчих, суб'єктних можливостей, зростання ерудиції і загальної культури. Розбудова сучасної особистісно-орієнтованої освіти базується на пріоритетах гуманістичного над авторитарним, екологічного над техногенним, аксіологічного над інформаційним, а також на паритетах соціального та індивідуального, логічного та образного, традиційного та інноваційного. Провідна роль у реалізації цих стратегічних завдань належить працівникам соціономічної сфери, професійна праця яких у сучасних соціально-педагогічних реаліях значно ускладнюється, оскільки оновлюються її цільові, змістові, методичні, технологічні параметри, тому суттєво підвищуються вимоги до фахівців соціономічних професій як особистості та професіонала, що передбачає якісно інший рівень сформованості мотиваційної сфери і ціннісних орієнтацій, професійно-педагогічного мислення і технологічної культури, творчого потенціалу і здатності до постійного самовдосконалення, смислотворчості тощо.

Все це зумовлює необхідність теоретичного осмислення сучасних проблем психолого-педагогічної підготовки фахівців со-

ціономічних професій на оновлених концептуальних і методичних засадах із залученням сучасного понятійно-категоріального апарату, в якому останнім часом часто стверджується категорія професіоналізму майбутніх фахівців. Відсутність психологічних узагальнень гальмує процес професійного добору спеціалістів, можливість прогнозу їх майбутньої професійної успішності. Психологічні засади постають неодмінною умовою ефективною підготовки спеціалістів у відповідності з перспективою їх професійного становлення.

В останні десятиліття психологічні дослідження особистості майбутнього фахівця спрямовувалися як на пошук окремих індивідуально-психологічних особливостей, необхідних для тієї чи іншої професійної діяльності, так і у напрямку встановлення взаємозв'язку між професійно важливими якостями особистості та конкретними вимогами професійної діяльності. Здійснений нами аналіз відповідних літературних джерел з досліджуваної проблеми дозволив встановити підвищений інтерес науковців до особистості майбутнього фахівця як відкритої психологічної системи, здатної до самореалізації в різноманітних умовах набуття ним професійного досвіду.

Зазначені проблеми стосуються й професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій. Проведено чимало досліджень, присвячених вивченню й аналізу професійної діяльності майбутніх фахівців, їх професійно важливих якостей, особливостей індивідуальності та регуляції діяльності (О.Ф.Бондаренко, А.В.Долинська, Н.І.Пов'якель, Н.В.Пророк, О.С.Романова, О.П.Саннікова, Н.В.Чепелева, Н.Ф.Шевченко та ін.). Водночас не можна не зафіксувати певну фрагментарність підходів до змісту й засобів вивчення особистості майбутнього фахівця соціономічних професій як суб'єкта професійної діяльності. Досі бракує обґрунтованих уявлень про інтрапсихічні детермінанти професійного самовизначення майбутнього фахівця соціономічних професій, про структуру й механізм функціонування мотиваційно-сислової сфери як провідного чинника життєздійснення, регуляторний зміст якого закономірно зумовлює процесуальні й результативні показники його професійного досвіду.

Міра наукової розробленості проблеми. Результати аналізу основних теоретичних уявлень і експериментальних даних щодо особливостей мотиваційно-сислової регуляції у вітчизняній та зарубіжній психології, уможливленими виділення функції мотиваційно-сислових утворень як основної у регуляції діяльності та їх структурно-функціональній репрезентації в свідомості

суб'єкта діяльності (О.Ю.Артем'єва, В.Г.Асєєв, Б.С.Братусь, Л.С.Виготський, Д.О.Леонт'єв, О.С.Мазур, В.Ф.Петренко, С.Л.Рубінштейн, Б.О.Сосновський, В.В.Столін та ін.). Проте, існуючі теоретичні підходи не спираються у своїй переважній більшості на емпіричний фундамент, що унеможливорює їх переклад на мову експериментатики.

Задоволення цієї умови може бути досягнуто через розкриття специфіки структурно-функціональної організації системи мотиваційно-сислової регуляції особистості, через розроблення адекватного методу дослідження змістових й динамічних особливостей її цілісного функціонування. Тут можна опертися на вихідні ідеї та результати психологічних досліджень, присвячених вивченню стильових особливостей індивідуальності (Б.О.Вяткін, Є.О.Климов, В.С.Мерлін, В.І.Моросанова, В.О.Толочек та ін).

Аналіз досліджень, присвячених вивченню ролі мотиваційно-сислового утворення в професійному становленні особистості (Є.П.Ільїн, Г.В.Ложкін, С.Д.Максименко, Л.М.Мітіна, М.С.Пряжніков, В.В.Рибалка, В.А.Семіченко, Б.О.Сосновський, Т.С.Яценко та ін.) показав, що значна низка аспектів цієї проблеми потребує додаткового дослідження, а саме: недостатньо розкрито уявлення про регуляторні функції мотиваційно-сислових утворень у професійному досвіді особистості, відсутня емпірична аргументація динамічних характеристик стильового прояву мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації, залишається відкритим також питання про зміст показників успішності професійної реалізації фахівців. Прикладна значущість вказаних питань загострюється в разі необхідності визначення критеріїв ефективної професійної реалізації фахівців, які працюють у сфері відносин «людина – людина».

Отже, актуальність дослідження зумовлюється недостатнім теоретико-експериментальним вивченням інтрапсихічних детермінант процесу професіоналізації фахівців, а також необхідністю встановлення психологічних закономірностей стильового прояву мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації фахівців соціономічних професій.

Мета нашого дослідження – теоретичне та експериментальне виявлення психологічних засад і закономірностей розвитку особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій.

Теоретико-методологічна база дослідження: загальнопсихологічні положення про сутність і розвиток особистості як

суб'єкта власної життєдіяльності (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, А.В.Брушлинський, О.М.Леонт'єв, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко та ін.); взаємозв'язок смислової сфери особистості та регулятивних процесів в контексті вивчення мотиваційно-смислових утворень як регуляторів діяльності (Б.С.Братусь, Г.О.Балл, О.О.Конопкін, Г.В.Ложкін, О.С.Мазур, В.О.Моляко, А.Я.Чебикін та ін.) та з'ясування їх структурно-функціональної репрезентації в свідомості суб'єкта діяльності (А.Ю.Агафонов, О.Ю.Артем'єва, М.Й.Боришевський, Л.Ф.Бурлачук, З.С.Карпенко, Д.О.Леонт'єв, В.Ф.Петренко, В.В.Столін, Т.С.Яценко та ін.); життєвий та професійний розвиток особистості в межах онтогенетичних досліджень проблем життєвої часової перспективи (Д.Г.Елькін, В.П.Зінченко, В.І.Ковальов, О.М.Лактіонов, Н.О.Логінова, Т.М.Титаренко, В.А.Роменець та ін.) та професійного самовизначення особистості як складової життєвого розвитку особистості (Є.І.Головаха, Ю.М.Забродін, І.С.Кон, О.О.Кроник, І.П.Маноха, О.Б.Старовойтенко та ін.); вплив мотиваційно-смислової сфери на професійне становлення особистості в контексті вивчення мотивації професійної діяльності (Є.П.Ільїн, В.О.Бодров, Г.С.Нікіфоров, В.В.Рибалка, Б.О.Федоришин, В.Д.Шадріков та ін.), розвитку і трансформації мотиваційно-смислової структури суб'єкта професійної діяльності (В.І.Моросанова, Л.Е.Орбан-Лембрик, М.М.Пейсахов, М.С.Пряжніков, В.А.Семіченко, Б.О.Сосновський та ін.), формування індивідуального та професійного стилю діяльності (Б.О.Вяткін, Є.О.Климов, В.С.Мерлін, В.О.Толочек, М.О.Холодна, М.Р.Щукін та ін.); особливості професіоналізації психологів (О.Ф.Бондаренко, Н.І.Пов'якель, Н.В.Пророк, О.С.Романова, О.П.Саннікова, Н.В.Чепелева, Н.Ф.Шевченко та ін.).

Теоретичний аналіз вітчизняних досліджень з проблеми психологічних засад становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій дозволив виділити такі основні напрямки, за якими проводиться вивчення такого феномена: вивчення процесів професійного самовизначення в руслі загальних вимог до вибору професії (О.М.Борисова, К.М.Гуревич, В.М.Парамзін, Б.О.Федоришин та ін.); вивчення вікових закономірностей формування особистості (Л.І.Божович, В.В.Рибалка, Т.В.Снегірьова, П.О.Шавір та ін.); вивчення місця й ролі здібностей та інтересів у процесах професійного самовизначення (В.В.Єрмолін, С.П.Крягжде, Д.І.Фельдштейн, В.Д.Шадріков та ін.); формування особистості як суб'єкта про-

фесійної діяльності (М.Р.Гінзбург, Є.О.Климов, О.О.Конопкін, Ю.М.Забродін та ін.); життєвий шлях і самовизначення особистості (Б.Г.Ананьєв, Є.І.Головаха, Л.Е.Орбан-Лембрик та ін.).

Змістовий аналіз принципів і методів дослідження психологічних засад становлення професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій передбачає застосування комплексного та системного підходів. Комплексний підхід включає, зокрема, психофізіологічний рівень аналізу професій для розв'язання психотехнічних задач профвідбору і профконсультації (М.О.Бернштейн, О.К.Гастєв, С.Г.Геллерштейн, М.Д.Левітов та ін.), а системний – орієнтує дослідження на встановлення співвідношення структури конкретної професії з індивідуальними особливостями особистості як суб'єкта психічної активності і діяльності (К.О.Абульханова-Славська, В.Г.Асєєв, М.Й.Боришевський, А.В.Брушлинський, К.М.Гуревич, М.А.Дмитрієва, Є.О.Климов, С.Д.Максименко, І.П.Мануха, В.В.Рибалка, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.).

Вивчення процесу становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності виконуються у річищі досліджень, присвячених питанням узгодженості людини і професійної діяльності [6; 11; 12; 15, 18]. При цьому критеріями такої узгодженості слугують успішність, адаптованість, задоволеність, ідентифікація образу з професійною діяльністю, усвідомлення роботи як справи життя (В.О.Бодров, Е.О.Голубєва, К.М.Гуревич, В.В.Єрмолін, В.Д.Шадриков та ін.). У низці досліджень професійної відповідальності особистості предметом уваги є сформованість адекватної самооцінки, вміння диференціювати ідеальні й реальні цілі у процесі здійснення професійного вибору; висвітлюється також проблема життєвих перспектив, програм, цілей і прогнозів суб'єкта професійної діяльності (Б.Г.Ананьєв, О.Г.Асмолов, Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, Є.І.Головаха, Н.О.Логінова, Г.С.Ложкін, Б.Ф.Ломов, М.С.Пряжніков та ін.). Проблема розвитку особистості професіонала майбутнього фахівця, становлення його професіоналізму в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляється в психології праці, акмеології, професійній педагогіці, що знаходить своє відображення у науковому доробку С.Я.Батишева, А.О.Деркача, Є.О.Климова, Т.В.Кудрявцева, Ю.П.Поваренкова, О.В.Романової, В.В.Рибалка, В.Д.Шадрикова та ін. Фундаментальні основи оновлення вищої педагогічної освіти, розроблення теоретичних і методичних засад професійно-педагогічної підготовки студентів розкриваються в працях В.П.Андрущенко, В.І.Бондаря,

О.В.Глузмана, О.А.Дубасенюк, А.Й.Капської, Л.В.Кондрашової, Н.В.Кузьміної, О.Г.Кучерявого, В.І.Лугового, О.Г.Мороза, О.М.Пехоти, В.А.Семиченко, В.О.Сластьоніна, Л.О.Хомич та ін. Об'єктом дидактичних досліджень стали різноманітні сторони педагогічної діяльності та особистості різних категорій працівників освітньо-виховної сфери (Н.В.Кузьміна, Ю.М.Кулюткін, З.Н.Курлянд, А.Ф.Ліненко, А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Г.О.Нагорна, Л.Л.Хоружа, О.С.Цокур, О.І.Щербаков та ін.), серед яких найбільша увага приділяється проблемам педагогічної майстерності (Є.С.Барбіна, І.А.Зязюн, Н.В.Кузьміна, М.В.Кухарев, Н.М.Тарасевич та ін.), педагогічної творчості (В.І.Загвязинський, В.А.Кан-Калик, М.М.Поташник, Р.П.Раченко, С.О.Сисоєва, Р.П.Скульський та ін.), педагогічної культури (Є.В.Бондаревська, В.М.Гриньова, І.Ф.Ісаєв, В.В.Радул, І.С.Якіманська та ін.). Дослідження проблеми становлення професіоналізму педагога започатковано в дисертаціях І.Д.Багаєвої (1991), Л.К.Гребенкіної (2000), Б.А.Дьяченка (2000), Т.І.Рудневої (1996), А.В.Соложина (1997), в яких здійснено перші спроби вивчення її окремих аспектів.

У зарубіжній психології проблема професійного розвитку особистості розглядається відповідно до провідної орієнтації тієї чи іншої психологічної школи. Диференційно-діагностичний підхід спирається, зокрема, на принципи диференціальної психології і досвід психотехніки (М.Амтхауер, А.Анастасі, Р.Кеттел, Г.Мюнстенберг, Ф.Парсон, Е.Стронг та ін.), радикального біхевіоризму (Ф.Скіннер), «взаємного детермінізму» поведінки, пізнавальної сфери й оточення, що проявляється у здатності людини використовувати символи вербальних і образних репрезентацій, які слугують орієнтиром в успішному здійсненні професійних дій (А.Бандура).

Психоаналітичний напрям пояснює вибір конкретної професії або сфери праці принципом дії підсвідомої структури потреб, що склалася у ранньому віці. Зокрема, З.Фрейд інтерпретує професійну діяльність як форму задоволення ранніх дитячих інстинктивних потреб через «каналізацію» в певну професійну область лібідозної енергії. У.Мозер виділяє форми оперотропізмів, що мають сублимаційну природу і виступають як чинники професійного розвитку. Е.Бордін постулює детермінуючий вплив органічних процесів раннього дитинства, які у модифікованих формах впливають на професійний вибір. Е.Роу розглядає професійний вибір як пряме або опосередковане задоволення потреб, зміст яких обумовлений ранньою атмосферою батьківсько-

го дому, що формують професійні орієнтації і спеціальні здібності. Е.Берн вважає, що життєві сценарії та життєві стратегії, які виробляються в ранньому дитинстві під впливом батьків, визначають поведінку індивіда у важливих ситуаціях його професійного життя. К.Юнг через «архетипи» пояснює можливості самовизначення людини в світі, які впливають на професійне життя.

У контексті парадигми теорії рішень обґрунтовується положення про здійснення професійного вибору на базі системи орієнтувань у різноманітних професійних альтернативах, що у когнітивних теоріях мотивації відбивається у поняттях очікування і спонукування (Х.Хекхаузен), каузального атрибутування, змінних очікування (Дж.Аткінсон), рівня домагань (Л.Фестінгер), структурних компонентів процесу прийняття рішення (Д.Тидеман).

У руслі теорії розвитку професійний розвиток особистості подається через послідовність якісно специфічних фаз, які розрізняються за рівнем сформованості в особистості здібностей та інтересів (Е.Шпрангер, Ш.Бюлер); зовнішніми і внутрішніми факторами професійного вибору (Е.Гінцберг); змістом схильностей і здібностей, що визначають професійну Я-концепцію (Д.С'юпер); установками і трудовими навичками, які визначають професійну повноцінність працівників (Р.Хейвігхерст).

У типологічній теорії професійного розвитку акцент робиться на визначення особистісних типів: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, адаптаційний, естетичний, прагнучий до влади (Д.Холанд).

Нами проаналізовано найважливіші лінії психологічного дослідження психологічних засад становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій. Предметом особливої уваги постають результати дослідження психологічного змісту професійної діяльності через: низку структурних компонентів діяльності – мотив, ціль, планування діяльності, переробка поточної інформації, оперативний образ (концептуальна модель), прийняття рішення, дії, перевірка результатів і корекція дій, – які взаємопов'язані і регулюють функції психічного в організації та виконанні діяльності (Б.Ф.Ломов); моделі функціонування внутрішньої структури процесу саморегуляції із виділенням таких компонентів, як суб'єктивна модель значущих умов діяльності, програма виконавчих дій, суб'єктивні критерії успішності діяльності, інформація про реально досягнуті результати, рішення про корекцію системи (О.О.Конопкін, Б.С.Пригін); психофізіологічний супровід професійної придатності, який включає інтенціональний, операціональний, ак-

тиваційно-регуляторний та базовий рівні (Г.М.Зараковський, В.І.Медведев); психологічні складові діяльності, що у єдності системного і генетичного пояснюють процес становлення різноманітних психологічних систем професійної діяльності (В.Д.Шадріков);

Лінія розгляду мотивації професійної діяльності та особливостей її розвитку і трансформації охоплює дослідження, що присвячуються: ролі мотивації у формуванні готовності суб'єкта до реалізації у професійній діяльності (В.І.Ковальов, М.І.Магура, Ф.Херцберд та ін.); вивченню змін мотиваційної структури суб'єкта професійної діяльності у контексті трансформації загальних мотивів особистості в мотиви трудової діяльності (В.О.Бодров, Є.П.Ільїн, О.М.Леонтьєв, Г.В.Ложкін та ін.).

Концепція професійно важливих якостей (ПВЯ) особистості спирається на тезу про необхідність вивчення цілісної особистості професіонала через: визначення його ПВЯ, їх взаємозв'язку і взаємовпливу в процесі реалізації конкретної професійної діяльності, що дозволяє презентувати суспільні моделі професії, зразки кар'єр, оптимальні для кожного виду професійної діяльності та «професіональні типи особистості», які найбільш повно характеризують конкретну професію (М.О.Дмитрієва, Б.Ф.Ломов, В.Д.Шадріков та ін.); вивчення окремих індивідуально-психологічних особливостей особистості у праці в контексті розгорнутого аналізу її професійної придатності та готовності до праці як показників відповідності обраній професії (В.М.Дружинін, М.Д.Левітов, В.В.Серіков та ін.) та професійної успішності особистості (Б.Г.Ананьєв, В.Л.Маріщук, Б.М.Теплов, С.Л.Рубінштейн та ін.).

Концепція індивідуального стилю діяльності спирається на уявлення про професійну успішність як специфічний прояв індивідуального стилю – стійкої та структурованої сукупності компонентів професійної діяльності, спілкування, управління, які супроводжують становлення професіонала і закріплюються в процесі використання ним засобів праці (О.Я.Андрос, Б.О.Вяткін, В.І.Моросанова, В.О.Толочек, М.О.Холодна, М.Р.Щукін та ін.);

Дослідження психологічних механізмів регуляції професійної діяльності та саморегуляції психічного стану людини ґрунтуються на уявленнях про саморегуляцію у структурі особистісних якостей професіонала (Є.О.Климов, Ю.С.Наживін, Н.І.Пов'якель та ін.) та про загальний функціональний стан, що забезпечує оптимальні умови прийняття й розв'язання професійних задач (Л.С.Гіттік, Л.Г.Дика, М.М.Пейсахов та ін.).

Уявлення про провідну роль співвідношення еталонів особистісної та професійної структури професіонала дозволяють розглядати ефективність професіоналізації у показниках вияву змістових (інтерес до професії, потреба в самореалізації тощо) і адаптивних (престиж професії, заробітна плата тощо) мотивів діяльності [5; 9; 14]. При цьому, ідентифікаційні механізми усвідомлення образу професійної діяльності актуалізують процес формування настановлень і спонукальних сил особистості у напрямку вдосконалення її психологічної структури (О.З.Басіна, Ж.П.Вірна, Т.В.Кудрявцев, В.Ф.Петренко, В.Ю.Шегуров та ін.).

Дослідження в руслі періодизації професійного розвитку особистості мають своїм предметом проблеми становлення особистості в онтогенезі (В.О.Бодров, Є.О.Климов, В.І.Тютюнник, В.І.Логінова, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон та ін.) та її розвитку у професійному житті (Д. С'юпер, Р.Хейвігхерст).

Акмеологічний напрямок дослідження розкриває закономірності, механізми і практичні способи досягнення найвищого рівня професійної досконалості людини (О.О.Бодальов, А.А.Деркач, Л.Е.Орбан-Лембрик, О.І.Степанова та ін.).

Узагальнення результатів, отриманих у рамках наведених вище підходів дозволяє констатувати, що результативність набуття професійного досвіду є похідною від ступеня адекватності відображення суб'єктом вимог професійної діяльності, професійної придатності суб'єкта, характеру професійної мотивації та рівня розвитку індивідуально своєрідних способів розв'язання типових життєвих і професійних задач.

Становлення суб'єкта професійної діяльності є наслідком проходження людиною складного життєвого шляху, досвід якого стає неодмінною складовою професійного росту [10; 19]. Аналіз основних підходів до дослідження проблеми життєвого шляху особистості (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Ш.Бюлер, Л.С.Виготський, П.Жане, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.) показав, що в теоретичному плані вказана проблема охоплює і низку інших узагальнюючих понять – життєвого стилю особистості (А.Адлер), власної ідентичності (Е.Еріксон), переживання базальної тривоги (К.Хорні), «пропріуму особистості» (Г.Олпорт), життєвих сценаріїв (Е.Берн), набуття самості (К.Юнг), «феноменів відчуження» (Е.Фром), самоактуалізації і трансценденції (А.Маслоу), пошуку смислу життя (В.Франкл). В свою чергу, у практичному плані ця проблема пов'язана із розробкою та розв'язанням завдань про-

фесійного розвитку особистості в межах онтогенетичних досліджень життєвої часової перспективи (В.Г.Асєєв, Є.І.Головаха, Ю.М.Забродін, І.С.Кон, О.М.Лактіонов, О.О.Кроник, Н.О.Логінова, І.П.Манюха, Б.Й.Цуканов та ін.).

З огляду на наукові здобутки психологів сьогодення, простежується тенденція цілісного аналізу життєвого і професійного шляху особистості, що відображено в концептуальних межах розуміння цілісного існування людини та її способу життя. Це, передусім, отримує своє відображення в інтерпретації таких моделей професійної поведінки, як адаптація і розвиток (Б.Г.Ананьєв); «соціальної ситуації розвитку» відповідно до переживання особистістю кризових моментів, що змінюють напрям її професійного розвитку (Є.О.Климов) [11]; творчого потенціалу професіонала через сформованість таких інтегральних характеристик особистості як спрямованість, компетентність та емоційна і поведінкова гнучкість (Л.М.Мітіна) [16]; гармонійного прояву особистісного та професійного розвитку особистості, що базується на основних синергетичних закономірностях життєдіяльності людини (М.-Л.А.Чєпа); неперервного процесу самопроекування особистості упродовж життєвого шляху на таких стадіях її перебудови, як самовизначення, самовираження та самореалізація (А.К.Маркова) [14].

Отже, проблема професіоналізації особистості охоплює низку об'єктивних тенденцій, пов'язана із вирішенням фундаментальних теоретичних і прикладних проблем, які потребують свого емпіричного обґрунтування.

Узагальнення результатів структурно-функціонального підходу до досліджуваної проблеми дало підстави стверджувати, що мотиваційно-сміслова регуляція особистісної реалізації є однією з найменш вивчених при психологічному дослідженні суб'єкта діяльності. Констатується, що структурно-функціональні характеристики виступають необхідним засобом змістовного втілення ідей самовизначення особистості як суб'єкта довольної активності.

Розуміння особистості як суб'єкта діяльності передбачає, що її діяльність підпорядковується не тільки зовнішнім, але й внутрішнім обставинам. Аналіз досліджень проблеми регуляції у різних психологічних школах показав, що за психоаналітичним підходом «Его» людини видається в якості тієї інстанції, яка регулює поведінку, підпорядковуючись принципу реальності (З.Фрейд); в індивідуальній психології пояснювальним принципом слугує поняття творчого «Я» як центру особистості, що

створює мету, засоби її досягнення, будує індивідуальний стиль поведінки (А.Адлер); у диспозиційній теорії особистості здатність до саморегуляції розглядається як властивість вищого рівня мотивації (Г.Олпорт); за теорією поля К.Левіна регуляція поведінки здійснюється за принципом теперішнього через модель очікування-цінність та чергування циклів виникнення напруженості та дій, спрямованих на її подолання; гуманістична теорія відводить центральну роль у регуляції поведінки та розвитку особистості поняттям самосвідомості й самооцінці (К.Роджерс).

Досвід дослідження проблеми регуляції та саморегуляції у вітчизняній психології, починаючи з праць Л.С.Виготського, у яких вчений пов'язував специфічно людський спосіб регуляції із створенням та використанням ним знакових психологічних знарядь, знайшов своє продовження у теоретико-емпіричних доробках О.О.Бодальова, М.Й.Боришевського, Б.С.Братуся, Б.В.Зейгарник, О.М.Леонтєва, Б.О.Сосновського, К.В.Шорохової, В.Є.Чудновського та ін.

Уявлення про саморегуляцію, як системне утворення, втілено у моделі функціональної структури саморегуляції (О.О.Конопкін), а також в уявленні про ієрархічну систему диспозиційної (В.О.Ядов) та установочної саморегуляції (О.Г.Асмолов). У численних психологічних дослідженнях предметом уваги постають різноманітні аспекти системи саморегуляції: виділення рівнів саморегуляції за набутим людиною досвідом самоуправління і за рівнем усвідомлення нею свого стану і процесу діяльності (Л.Г.Дика); функції вищих рівнів саморегуляції на стадії становлення особистості як суб'єкта власної мотивації (Л.І.Анциферова); виділення типології особистісної саморегуляції (К.О.Абульханова-Славська) [1]; втілення стильового підходу поведінкового вираження саморегуляції (В.С.Мерлін).

Окреме місце в контексті проблеми саморегуляції займає мотиваційно-сміслова регуляція особистісної реалізації як найвищий рівень прояву регуляційних процесів. При цьому, смисл розглядається як складова структури особистості, з одного боку, і як фактор регуляції діяльності – з другого. Порівняльний аналіз специфіки будови систем регуляції на особистісному та діяльнісному рівнях показав їх тісний взаємозв'язок: функціональна архітектоніка діяльності знаходить своє відбиття на особистісному рівні, що забезпечує відповідний рівень регулювання [5; 7; 8; 12; 17]. Евристичність такого підходу підтверджується й чисельними результатами досліджень: 1) структурної характеристики смислу через вивчення: особистісного смислу (О.М.Леонтєв);

відношень (В.М.Мясищев); вищих утворень структури особистості (Б.Г.Ананьєв); фіксованої установки (Д.М.Узнадзе); внутрішньої позиції особистості (Л.І.Божович); уявлення про іншу людину (О.О.Бодальов); диспозиційного блоку (В.О.Ядов); стійкості особистості (В.Є.Чудновський); та 2) регуляторної функції смислу через трактування: самовизначення людини як специфічного способу її існування (С.Л.Рубінштейн); афективно насичених значущих переживань (П.В.Бассін); принципу значущості (І.Ф.Добринін); ролі значущості у визначенні ситуативної стратегії поведінки (В.Г.Асєєв); провідної ролі процесу смислоутворення у подоланні особистістю критичних життєвих ситуацій (Ф.Ю.Василюк).

Подальші дослідження проблеми мотиваційно-смислової регуляції у структурі діяльності представлено у розгляді потреб і мотивів як рушійних сил поведінки і діяльності людини (В.Г.Асєєв, Є.П.Ільїн, В.І.Ковальов, О.М.Леонтєв, С.Г.Москвичов, К.Обуховський та ін.); різноманітності форм і рівнів психічної активності (Л.С.Гіттік, Є.О.Голубева, І.М.Палей, В.Д.Небиліцин, Б.М.Теплов, В.М.Русалов та ін.); структурно-функціональної організації смислових утворень особистості та рівня їх усвідомлюваності (О.Г.Асмолов, О.З.Басіна, Б.С.Братусь, В.К.Вілюнас, Д.О.Леонтєв, О.С.Мазур, Б.О.Сосновський, А.У.Хараш, Т.С.Яценко та ін.); проблеми співвідношення ситуативно-транситуативного у процесі регуляції діяльності (І.О.Васильєв, В.Л.Поплужний, К.В.Судаков, В.О.Терехов, О.К.Тихомиров, Ю.Л.Трофімов та ін.).

Результати теоретичних і емпіричних досліджень мотиваційно-смислової регуляції в структурі свідомості зосереджуються: 1) у сфері ціннісно-смислової структури самосвідомості у вигляді негативних і конфліктних смислів (В.В.Столін); смислових конструктів (М.Кальвіньо); актуальної самооцінки і рівня домагань особистості (О.Т.Соколова); емоційно-ціннісного ставлення до себе як прояву самоповаги (І.С.Кон) та самоставлення (С.Р.Пантелєєв); особливостей будови внутрішнього діалогу у його зв'язках із різноманітними структурами конфліктних смислів (А.В.Візгіна) та психологічними механізмами професійного самовизначення особистості (В.О.Байметов); 2) у сфері семантичного простору свідомості через вивчення внутрішніх функцій співвідношення, впорядкування, трансформації смислових структур, які визначають буття людини у світі (О.Ю.Артем'єва, Ф.Ю.Василюк, Н.Н.Корольова, О.О.Кроник, О.С.Сухоруков, К.Є.Хорошилова, О.М.Еткінд та ін.); структури

суб'єктивної реальності в індивідуально-специфічних параметрах категоризації суб'єктивного досвіду, що представлені у поняттях «образу світу» (О.М.Леонт'єв), актуальні координати досвіду (О.Ю.Артем'єва), «категоріальна структура індивідуальної свідомості» (О.Г.Шмельов), «координати семантичних просторів» (Д.О.Леонт'єв), «особистісний конструкт» (В.Ф.Петренко).

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що мотиваційно-сміслові утворення особистості взаємопов'язані в єдину систему регуляції життєдіяльності, утворюючи в її межах відносно автономні динамічні смислові системи, кожна з яких включає низку пов'язаних між собою різнорідних мотиваційно-сміслових структур та забезпечує смислову регуляцію певної сфери життєдіяльності, або будь-якого окремого акту діяльності. При цьому особистість виступає як особлива регуляторна система, що забезпечує підкорення життєдіяльності суб'єкта стійкій ієрархізованій структурі відношень із світом.

Підсумковим етапом виступає обґрунтування життєво-стильового концепту мотиваційно-сміслові регуляції особистісної реалізації, у якому представлено узагальнення наукових розробок у вивчення особистості як складного регуляторного механізму [4; 5; 20].

Життєво-стильовий концепт дозволяє розглядати мотиваційно-сміслову регуляцію як системне явище, яке об'єднує зміст функціонування діяльності і свідомості людини у спільну цілісність [5]. Наукова інтерпретація цього явища здійснюється у площині співвідношення: 1) функціональної та перспективної сфер життєвого часового простору особистості – де відбувається диференціювання людиною життєвого простору на минуле, теперішнє і майбутнє. При цьому, минуле і теперішнє в життєдіяльності розуміється як функціональна зона конкретних дій і вчинків, а майбутнє – як перспективна зона, у якій людина проявляє свою активність у планах, очікуваннях й переживаннях; 2) дієвої реалізації особистості в зонах її актуального та потенційного досвіду – виділяються зона засобів здійснення діяльності, де людина фіксує змістову сторону мотиваційної настанови і безпосередньо зайнята побудовою діяльності для реалізації цієї настанови (актуальна), і зона формування цілей, де відбуваються в основному змістово-сміслові зміни значущості діяльності і поведінки особистості (потенційна) [2; 5; 22].

Актуально-функціональна сфера життєвого простору особистості реалізується засобами мотиваційно-спонукального, емоційно-ситуативного та когнітивного механізмів функціону-

вання, а потенційно-перспективна сфера – засобами аксіологічного, рефлексивного та антиципаційного механізмів. Розкриття психологічного змісту підтверджує їх інтегральне функціонування у багаторівневих регуляційних системах діяльності й свідомості та дає змогу пояснити прояв мотиваційно-сміслової регуляції у життєвому стилі особистості.

Отже, проблема мотиваційно-сміслової регуляції трансформується в проблему життєвого стилю особистості, де розгортаються основні життєві тенденції особистісної реалізації, з одного боку, як підпорядкування смисловим регуляційним впливам, що проявляється у блокуванні виходу людини за межі наявних поведінкових схем, відповідно й за межі життєвих обставин, а з другого – як подолання зовнішніх регуляційних впливів з метою виходу на рівень самореалізації.

Механізми актуально-функціонального та потенційно-перспективного розгортання у часі людського життя визначають динаміку психічних процесів, властивостей і станів особистості: особливості психічних явищ пов'язані з ієрархізованістю ситуацій, видів життєдіяльності, в яких вони виявляються і узагальнюються. Такі узагальнення відбуваються упродовж усього життя і виражаються у життєвому стилі [1; 5].

В результаті обґрунтування життєво-стильового концепту мотиваційно-сміслової регуляції в роботі окреслюється перспективність створення ефективного методу діагностики особистості, який дав би змогу, поряд із фіксацією особистісних властивостей, оцінити і впорядкувати ситуації та події життя досліджуваних в актуально-функціональній та потенційно-перспективній сферах досвіду. Такий метод може стати високоінформативним і високовалідним засобом для прогнозу життєвого шляху і професійного розвитку особистості.

Обґрунтовуючи необхідність впровадження методу визначення стилю мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації, вважаємо за доречне деталізувати такий підхід наступними положеннями: 1) практичні проблеми ефективної професійної реалізації вирішуються за умов розуміння особистості як інтегративної індивідуальності та суб'єкта діяльності; 2) стиль мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації, як системне та багаторівневе утворення, обумовлюється певним симптомокомплексом різнорівневих властивостей інтегральної індивідуальності; 3) стиль мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації пов'язаний з прагненням особистості досягати ефективних результатів діяльності у відповідності з її вимогами (ас-

пект пасивної адаптації) та з орієнтацією на розвиток, видозміну самої діяльності та її суб'єкта в ході цього процесу (аспект активної адаптації); 4) стиль мотиваційно-сміслової регуляції професійної реалізації розглядається як індивідуально обумовлений процес становлення і здійснення професійної діяльності з урахуванням її структурних проявів та трансформаційних тенденцій, оформлених у «стильовий цикл»: початковий потенціал – його реалізація – новий потенціал і т.д. [5; 21].

Процесуальна і результативна характеристики професійного досвіду дають змогу виділити домінуючий аспект мотиваційно-сміслової регуляції особистісної реалізації у всіх проявах особистості як суб'єкта професійної діяльності. Зокрема, процесуальна характеристика професійного досвіду проявляється у поетапному усвідомленні особистістю професійних перцептивно-когнітивних блоків діяльності та свідомому прийнятті вимог практичної діяльності в міру набуття конкретних умінь і навичок, а результативна – у почутті задоволеності процесом діяльності, зокрема й формуванні відповідного професійного стилю, який в системі відношень «людина – людина» має відігравати функцію загального життєвого стилю [5; 13].

Знання стильових характеристик мотиваційно-сміслової регуляції дає змогу спрогнозувати ймовірну ефективність професійної реалізації особистості та пояснити виникнення певних бар'єрів у професійній та учбово-професійній діяльності.

Процесуальна характеристика процесу набуття особистістю професійного досвіду супроводжується збагаченням змісту уявлень суб'єкта про себе та власний шлях професійного розвитку, що виражається як в усвідомленні образу професійної діяльності, так і в усвідомленні особистістю себе як професіонала.

На нашу думку, головними результатами і кінцевими цілями процесу розвитку, процесу становлення особистості професіонала є досягнення високого рівня професіоналізму, компетентності та професійної зрілості [14], яка є одним із результатів і, одночасно, показників процесу формування професіонала. На думку В.О.Бодрова, професійна зрілість є властивістю суб'єкта праці, яка характеризується вищим рівнем особистісного і професійного розвитку і проявляється у високому професіоналізмі, кваліфікації і компетентності, та відображає відповідність особистих ідеалів, установок, цінностей, смислу життя і діяльності вимогам професійного, соціального і психологічного середовища [3, с.190], а, отже, формування особистості професіонала не вичерпується тільки накопиченням знань, навичок, умінь, про-

фесійного досвіду і майстерності. На думку дослідника, психологічний аспект професійної зрілості особистості фахівця – це системна властивість суб'єкта праці, яка ґрунтується на комплексі діяльнісно орієнтованих психічних і особистісних процесів, функцій і рис професіонала, які забезпечують йому самодетермінацію і саморегуляцію формування професіоналізму, який, в свою чергу, є системною якістю цієї властивості. Значущим елементом психологічної системи професійної зрілості виступають такі фактори, як цінності і смисли професійної діяльності, професійна гордість, совість і честь. Системоутворюючими факторами зрілості особистості професіонала виступає професійна самосвідомість (як результат розвитку особистості професіонала) і професійна придатність суб'єкта праці (як результат його професійного розвитку і становлення) [3].

Дослідники вважають, що дійсний професіонал повинен бути також зрілою особистістю, яка має здібність виходити за рамки соціальних стереотипів, шаблонів; здатна протистояти сильному тиску негативних соціальних сил; здатна перетворювати свій попередній досвід; знаходити своє особливе місце у житті і свідомо чи несвідомо займати позицію активного творця свого життя; має здібність встановлювати свою «межу» вдоволеності матеріальними потребами, розглядати їх лише як одну із умов життя, а основні свої життєві сили спрямовувати на інші, більш високі цілі. Надзвичайно важливою для професійної діяльності є гармонія особистісної і професійної зрілості суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність праці, але й розвиток особистості в діяльності, формування і становлення еталонної концепції «Я-професіонал», самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію особистості професіонала до соціального і професійного середовища, тобто, робиться акцент на формуванні всебічно розвинутої, гармонічної особистості.

Для розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій важливим є застосування відповідних психолого-дидактичних засобів, впровадження у навчально-виховний процес активних методів навчання, проблемного навчання, функціонування наукових гуртків й урахування індивідуальних форм роботи. Пізнання студентами-майбутніми фахівцями соціономічних професій себе і формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутніх фахівців, самоствердження та зміна самооцінки – усе це визначає особистісний розвиток і професійне зростання

особистості студента, в основі якого лежить прагнення бути готовим і відповідальним за виконання професійних обов'язків.

Професійне становлення особистості професіонала – це безперервний і складний процес формування на основі індивідуально-психологічних особливостей особистості тих якостей, які сприяють успішному виконанню професійних завдань і відчуттю задоволення своєю працею. Розвиток особистості професіонала майбутнього фахівця соціономічних професій детермінує професійна діяльність, яка є і засобом формування суб'єкта діяльності, може стати потребою, ціллю, цінністю і сенсом життя.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
2. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека, характеристики и условия достижения / А.А. Бодалев. – М., 1998.
3. Бодров В.А. Профессиональная зрелость человека (психологические аспекты) // Феномен и категория зрелости в психологии / Отв. ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 174-197.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта в изменяющемся обществе / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1996. – №16. – С. 32-37.
5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003.
6. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 360 с.
7. Забродин Ю.М. Психология личности и управление человеческими ресурсами / Ю.М. Забродин. – М., 2002.
8. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Л.И. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – №6. – С. 42-46.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб. доп. / Зеер Э.Ф. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
10. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 460 с.
11. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.

12. Максименко С.Д. Цивілізаційні процеси і розвиток особистості / С.Д. Максименко // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 3-18
13. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: В 2 т./ С.Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – Т.1. – 319с. – Т.2. – 335 с.
14. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Гардарика, 1996. –308 с.
15. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя : Автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Л.М. Митина. – М., 1995.
16. Митина Л.М. Психологические основы профессионального развития личности в системе «человек – образование – профессия»: Материалы V Международной научно-практической конференции «Человек – образование – профессия» (6-8 июля 2009г.). – М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009. – 303 с.
17. Онуфрієва Л.А. Психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім Г.С. Костюка НАПН України /За ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 420-429.
18. Онуфрієва Л.А. Психологічні детермінанти розвитку професійної самосвідомості й особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XVIII, Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. – С. 310-321.
19. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю. П. Поваренков. – М., 2002.
20. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.

21. Реан В.А. Психологический анализ проблемы удовлетворённости выбранной профессии / В.А. Реан // Вопросы психологии. – 1988. – №1. – С. 29-38.
22. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности: Дис. ... доктора психол. наук (19.00.01.; 19.00.07.) / Е.С. Романова. – М.: МГПУ, 1992. – 611 с.

The article focuses on the methodological and theoretical aspects of individual professional future of the professionals of professions. It is found that students' knowledge of future professionals professions of themselves and building on this basis a certain attitude to oneself as a future professional, self-change and self-esteem – all this contributes to personal development and professional growth of the individual student, which is based on the desire to be prepared and responsible for the performance of professional duties. The personality development of the professional future specialist of socioeconomic professions determines professional activity, which is a means of forming a purpose, value and meaning of life.

Key words: development, personality, professional, future professionals of socioeconomic professions, professional personal development, self-regulation, self-determination, professional development, professional activity.

Отримано: 14.10.2012 р.

УДК 371.015: 811

В.І.Остапенко

FACTORS OF FORMING INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING/LEARNING

У статті досліджується міжкультурна комунікативна компетенція, яка є невід'ємним компонентом оволодіння іноземною мовою. З'ясовується зміст поняття "культура". Доведено, що для успішного формування даної компетенції обов'язковими є чинники як психологічного, так і дидактичного характеру. Такими факторами є: культурологічна спрямованість процесу вивчення мови; ціннісні орієнтації; соціолінгвістична компетенція; розвиток навичок спостереження, аналізу, моніторингу, тактики, дослідження; вміння розпізнати та подолати тривогу.